

Ida RAFFAELLI

Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb

ETIMOLOŠKA BILJEŠKA KAO POMOĆ PRI SEMIČKOJ ANALIZI

U članku se pokušava semantički analizirati vokabular moralnih vrijednosti u starofrancuskom romanu *Yvain* Chrétiena de Troyes. Pri semičkoj smo se analizi služili i etimološkom bilješkom pomoću koje smo objašnjavali semantičke promjene kod pojedinih leksema.

1. Prihvatiti se semantičke analize vokabulara moralnih vrijednosti nekoga starofrancuskog književnoga djela nije zadaća koja će na kraju dati posve zadovoljavajuća rješenja.

Na ovom ćemo mjestu pokušati ukazati na neke aspekte i probleme jedne takve analize, kao i na metodološke postupke s pomoću kojih smo pokušali doći do što jasnijih i preciznijih rješenja.

Riječ je, naime, o semantičkoj analizi vokabulara moralnih vrijednosti u romanu *Yvain* Chrétiena de Troyes, nastalom iza 1162. godine.

2. Prvi postupak koji nam je već u samom početku olakšao pristup analizi bila je izrada računalnih konkordancija, s pomoću kojih smo izdvojili šezdesetak leksičkih jedinica relevantnih za našu analizu.

Prema kriteriju njihovih funkcija u tekstu, kao i prema kriteriju njihove međusobne zamjenjivosti, te su leksičke jedinice (uglavnom se radi o pridjevima kao vrstama riječi) organizirane u sedamnaest semantičkih polja.¹

¹ Ullman (1969:303) definira semantičko polje kao organiziranu cjelinu u kojoj se jedinice međusobno određuju i ustanovljavaju svoju vrijednost prema mjestu koje zauzimaju u odnosu na druge jedinice unutar istoga polja («(...) ce "champ sémantique" est un ensemble organisé où tout se tient, où les éléments se délimitent réciproquement et tirent leur valeur de la position qu'ils occupent à l'intérieur du champ.»).

Takva definicija semantičkoga polja kao »organizirane cjeline« uvelike nam odgovara stoga što je izbjegnuto izraz »strukturiran u lingvističkom smislu«, te smo na taj način izbjegli polemike i kri-

3. Nakon organizacije leksičkih jedinica u semantička polja pojavljuju se dva problema.

Prvi je obradba svake pojedinačne leksičke jedinice, dok je drugi utvrđivanje njezine vrijednosti prema drugim jedinicama istoga polja.

Oba su problema usko povezana.

3.1. Naime, kontekstualno okruženje koje su izbacile računalne konkordancije za svaki leksem u tekstu (u većini slučajeva riječ je o jednoj rečenici, odnosno stihu) kod nekih leksema nije bilo dovoljno informativno kako bi se što točnije utvrdilo njegovo značenje.

H. C. Schogt (*La linguistique* 1989-1, Vol. 25:37) ističe važnost određivanja opsega lingvističkoga konteksta jedinice koju analiziramo. Ponekad nam je dovoljno samo nekoliko riječi prije i nakon analizirane jedinice, dok ponekad moramo poći od kompletnoga izričaja kao polazišta za analizu.²

U našoj analizi trebalo je utvrditi na kojoj se razini, da li rečenice ili većoj od rečenice, može odrediti značenje pojedinoga leksema.

Kontekst je, naime, u našoj analizi vrlo proizvoljnoga opsega. Ponekad je riječ samo o nekoliko riječi prije i nakon analiziranoga leksema, što obuhvaća razinu rečenice, dok ponekad kontekst obuhvaća i razinu veću od rečenice, opsegom, dakle, svaki onaj dio teksta (čak desetak, dvadesetak stihova) koji je prijeko potreban kako bismo što točnije odredili značenje leksema.

Prije no što smo analizirali značenje u utvrđenim kontekstima, uz svaki leksem naveli etimološki komentar, odnosno bilješku. U tome su nam uvelike pomogli etimološki rječnici francuskoga jezika.

R. L. Wagner (1974:208) ukazuje na važnost etimoloških komentara pri sinkronijskoj analizi jezika u jednom njegovu povijesnom segmentu razvoja. Naime, s pomoću etimoloških komentara može se odrediti značenje pojedinih leksema kada su konteksti u kojima se pojavljuju preuski, nedovoljno informativni, odnosno kada se radi o hapksu.

Pod etimološkom bilješkom u našem slučaju podrazumijevamo uz svaki leksem navođenje njegova etimona sa značenjem (uglavnom su to riječi latinskoga podrijetla), zatim, koliko to etimološki rječnici pružaju, navođenje deriviranih oblika i njihovih semantičkih modifikacija uvjetovanih kulturno-civilizacijskim izvanjezičnim čimbenicima. Neka detaljnija etimološka analiza unutarjezičnih promjena, primjerice na planu fonologije, nije nam bila od interesa. Etimološka bilješka obuhvaća isključivo prikaz značenjskih promjena od etimona, preko deriviranih oblika, do našega leksema.

3.2. Drugi je problem bio utvrditi vrijednost pojedinoga leksema prema drugim

tike oko problema »strukturiranosti semantičkih polja«. Naša su semantička polja organizirana prema nekim kriterijima, ali ni na koji način ne možemo tvrditi da su strukturirana.

² »(...) on est obligé de préciser l'étendu du contexte linguistique à considérer. On peut se contenter d'un certain nombre d'éléments (mots) avant et après le terme qu'il faut analyser, ou bien prendre l'énoncé complet come point de départ.«

leksemima istoga polja, odnosno ukazati na značenjske razlike i sličnosti među leksemima istoga polja.

Metodološki postupak kojem smo pribjegli kako bismo ukazali na distinktivnost značenja među leksemima istoga polja jest analiza zajedničkih semova³ kao i onih po kojima se leksemi razlikuju. Odnos semova s obzirom na lekseme koje obilježavaju prikazali smo s pomoću binarne matrice (+/-).

H. C. Schogt (*La linguistique* 1989-1, Vol. 25:56) naglašava kako pri semičkoj analizi možemo istaknuti samo one semove koji su potvrđeni u nekom kontekstu.⁴

U većini slučajeva pridržavali smo se njegovih napatka te smo pri utvrđivanju zajedničkih semova kao i onih po kojima se leksemi istoga polja razlikuju, isticali samo one za koje smo našli potvrdu u kontekstu.

Međutim, ponekad nam konteksti nisu pružali dostatnu pomoć pri isticanju semova. Prvenstveno je to bio slučaj kada konteksti nisu bili dovoljno informativni, odnosno kada su bili preuski, ili pak kada se radilo o hapaksu. U takvim smo slučajevima pribjegli za etimološke analize obrnutom metodološkom postupku.

Naime, nije rijetkost da se semička analiza, odnosno utvrđivanje semova kao najmanjih distinktivnih jedinica značenja koristi kao pomoć pri etimološkim analizama vezanih prvenstveno uz dijakronijsku strukturalnu semantiku.⁵

No, mi smo se, slijedeći upute R. L. Wagnera, u nekim slučajevima poslužili etimološkom bilješkom kao pomoći pri sinkronijskoj strukturalnoj semantičkoj analizi vokabulara moralnih vrijednosti u *Yvainu*. Točnije, etimološka bilješka sa svojim opisima semantičkih promjena od etimona do našega leksema, nametnula nam se kao pomoć pri određivanju semova (prvenstveno onih prema kojemu se jedan leksem razlikuje od ostalih istoga polja) kada se značenjska razlika između leksema nije mogla praktično potvrditi kroz date kontekste. Naime, uvjerenja smo da nas je upravo u slučajevima nedovoljne informativnosti konteksta, etimološka bilješka natjerala na značenjsku distinkciju, pa i vrlo neznatnu, nekih leksema istoga polja.

Tu tvrdnju pokušat ćemo ilustrirati s pomoću nekoliko primjera.

4. U polju »Smionost, oholost, drskost« skupljena su tri leksema: *hardiz, estouz* i

³ Terminološka razmimoilaženja zamjetljiva su pri određivanju temeljne semantičke jedinice. Različiti autori različito definiraju temeljnu jedinicu značenja. Nekima je to *sem*, drugima pak *semantem*, *semem* ili *semiem*. Usporedi u Lyons 1977, Mounin 1972, Palmer 1981, Škiljan 1980.

U *Dictionnaire de linguistique* (1973) nalazimo vrlo jasna terminološka razgraničenja pojmova *sem* i *semem*. Zbog jednostavnosti i sažetosti tih definicija opredijelili smo se za pojam *sem* kao temeljnu jedinicu značenja prema tumačenju koje nalazimo u *Dictionnaire de linguistique* (1973).

Isti izvor definira *sem* kao najmanju jedinicu značenja koja se ne može samostalno realizirati i koja se uvijek ostvaruje unutar veće semantičke konfiguracije – *semema*. (»Le sème est l'unité minimale de signification non susceptible de réalisation indépendante, et donc toujours réalisée à l'intérieur d'une configuration sémantique ou sémème.«)

⁴ »(...) on ne tient compte que des sèmes valorisés par le contexte (...)«.

⁵ Brucker (1988:101).

fier. Svima trima leksemima zajednički su semovi <svijest o vlastitoj snazi, vrijednosti> i <rizik>. Sem <dobro> označava mogućnost da neki od leksema bude, prema kontekstima u kojima ih nalazimo, shvaćen kao pozitivna, odnosno kao negativna moralna osobina.

Leksem *fier* pojavljuje se četiri puta, a od toga samo jednom pri karakterizaciji osoba, i to zajedno s leksemom *hardiz*. Zbog nedovoljne informativnosti konteksta u kojemu se pojavljuje leksem *fier*, nije nam se nametala nikakova jasnija značenjska razlika između toga leksema i preostala dva. No, etimološka bilješka vezana uz leksem *fier* upućivala nas je da bi neke razlike u značenju ipak morale postojati. U njoj stoji da pridjev *fier* potječe od latinskoga pridjeva *ferus*, koji je značio 'divlji', 'neukroćen'.⁶ U starofrancuskom pridjev zadržava i dalje značenje 'divlji', 'neukroćen', ali također počinje značiti i 'ohol', 'drzak', 'preuzetan'.⁷ G. Zink (1987:116) smatra da su u dvanaestom stoljeću ta dva značenja supostojala, iako je pridjev više označavao oholost i preuzetnost vitezova, nego njihovo divljaštvo i okrutnost, što je odgovaralo duhu vremena. Potaknuti takovim značenjskim tumačenjem pridjeva *fier* i njegova etimona, bili smo ga skloni prihvatiti u značenju 'divlji', 'okrutan', i na taj ga način, uvođenjem sema <divljaštvo>, značenjski razlikovati od ostala dva leksema, premda za taj sem nemamo potvrde u kontekstu.

Tablica I

sem leksem	svijest o vlastitoj vrijednosti (snazi)	rizik	divljaštvo	dobro
<i>hardiz</i>	+	+	-	+
<i>estouz</i>	+	+	-	0
<i>fier</i>	+	+	+	-

5. U polju »Vrijeđanje, omalovažavanje, poniženje« imamo također tri leksema: *afiteus*, *poignanz* i *ranposneus*.

Zajednički svim trima leksemima jest sem <vrijeđanje>. Sem <ogovaranje> karakterističan je samo za leksem *ranposneus*, dok se leksem *poignanz* razlikuje od ostala dva semom <nanošenje lakše psihičke boli>. Na uvođenje toga sema ponovno nas je potaknula etimološka bilješka vezana uz leksem *poignanz* budući da se on pojavljuje samo jednom, u nedovoljno informativnom i prilično uskom kontekstu, zajedno s ostala dva leksema istoga polja.

U etimološkoj bilješci vezanoj uz leksem *poignanz* stoji da je taj oblik particip prezenta glagola *poindre* 'bosti' u funkciji pridjeva. Potječe od latinskoga *pungere*

⁶ Wartburg (1928), Picoche (1971), Bloch-Wartburg (1960) i Dauzat-Dubois-Mitterand (1986).

⁷ Godefroy (1881) i Greimas (1986).

'bosti'.⁸ Prvotno značenje pridjeva bilo je 'koji bode', 'oštar', ali s vremenom poprima i značenje 'koji bode, probada srce'.⁹

Povezanost toga leksema s latinskim glagolom *pungere*, odnosno sa starofrancuskim glagolom *poindre*, također u značenju 'bosti', navelo nas je da pridjev *poignanz* tumačimo značenjem 'ujedljiv'. Naime, glagol 'bosti', odnosno značenje pridjeva 'koji bode (srce)' ukazivao nam je više na lakši oblik nanošenja boli, opisujući nekoga tko zna 'pecnuti', 'ubosti'. Tako smo i ustanovili sem <nanošenje lakše psihičke boli> prema kojemu razlikujemo leksem *poignanz* od ostala dva leksema toga polja.

Tablica II

sem leksem	vrijedanje	ogovaranje	nanošenje teške psihičke boli
<i>afiteus</i>	+	-	+
<i>poignanz</i>	+	-	-
<i>ranposneus</i>	+	+	+

6. U polju »Viteški ugled, slava, čast« imamo tri vrlo bliskoznačna leksema: *alosez*, *renomez* i *enorable*.

Zajednički im je sem <društvena valorizacija> s pomoću kojega ističemo da je za značenje tih triju leksema bitno da društvo ili neka veća društvena skupina prihvaća, posebno cijeni ili na bilo koji način donosi sud o nečijim moralnim osobinama.

Sem <općenito> relevantan je isključivo za leksem *enorable*. S pomoću toga sema ističemo kako je riječ o trajnoj, urođenoj kvaliteti koja je vidljiva bez obzira na društvenu valorizaciju. Naime, za značenje toga leksema nije prijeko potrebno da je »društvo nekoga prepoznalo kao moralno kvalitetnog«, taj leksem opisuje moralnu kvalitetu koja postoji sama po sebi i sama za sebe. Leksemi *alosez* i *renomez* ne označavaju neku moralnu osobinu samu po sebi.

Za uvođenje sema <opravdano> s pomoću kojega pokušavamo ukazati na vrlo neznatnu značenjsku razliku između leksema *alosez* i ostala dva leksema, navela nas je ponovno etimološka bilješka. Naime, konteksti u kojima se *alosez* pojavljuje bili su nedovoljno informativni.

Uz oblik *alosez* stoji da je riječ o participu perfekta glagola *aloser* u funkciji pridjeva. Glagol *aloser* potječe od latinskoga glagola *laudare*, koji je značio 'hvaliti', 'slaviti', 'veličati'.¹⁰ Oblik *alosez* u funkciji pridjeva tumačimo takođe značenjem 'hvaljen', 'slavljen', premda počinje značiti i 'dičan', 'čestit'.

⁸ Picoche (1971) navodi da pridjev pripada indoeuropskom korijenu **peug-* koji je značio 'udarati'.

⁹ Godefroy (1881) i Tobler-Lommatzsch (1915).

¹⁰ Picoche (1971) navodi da se glagol *aloser* povezuje s latinskom imenicom *laus* 'hvala', 'slava', odakle i glagol *laudare*. Tu porodicu riječi može se dovesti u svezu s germanskom osnovom **leut-* koja je bila istoga značenja.

Temeljna misao vodilja u ustanovljavanju sema <opravdano> bila je da se nekoga može hvaliti i slaviti opravdano ili manje opravdano. Stoga smo i leksem *alosez* obilježili s pomoću <O opravdano>, što označava da se nekoga može ili ne mora opravdano hvaliti i slaviti s obzirom na njegove moralne osobine. To nam se učinilo kao jedini mogući način, makar i vrlo neznatan, da značenjski razlikujemo leksem *alosez* od ostala dva leksema.

Tablica III

sem leksem	društvena valorizacija	općenito	opravdano
<i>alosez</i>	+		0
<i>renomez</i>	+		+
<i>enorable</i>	+	+	+

7. Ovim smo prikazom željeli istaknuti neke od problema pri semantičkoj strukturalnoj analizi vokabulara moralnih vrijednosti u francuskom jeziku dvanaestoga stoljeća, kao i način na koji smo te probleme pokušali riješiti.

Riječ je, naime, o etimološkoj bilješci koja nam je poslužila pri određivanju semova za one lekseme koji su se nalazili u nedovoljno informativnim kontekstima ili koji su se u tekstu pojavili samo jednom, te nam prema tome nije bilo moguće lako i precizno određivanje njihova značenja, odnosno značenjskih razlika prema drugim leksemima istoga polja.

Takvim metodološkim postupkom željeli smo doći do što iscrpnijeg popisa semova s pomoću kojih ističemo značenjske razlike među leksemima. Svjesni smo, naravno, činjenice da niti tim postupkom nismo uspjeli odgovoriti u potpunosti na sva pitanja koja pred nas postavlja takva razmjerno složena semantička analiza, ali ovaj postupak ukazuje na želju za pronalaskom načina kojim bismo dobili što iscrpnija i preciznija rješenja.

Literatura

- Brucker, C. 1988. *L'étymologie*. P.U.F., Paris.
 Bloch, O., W. von Wartburg. 1960. *Dictionnaire étymologique de la langue française*. P.U.F., Paris.
 Dauzat, A., J. Dubois, H. Mitterand. 1985. *Dictionnaire étymologique*. Larousse, Paris.
 De Troyes, C. 1913. *Yvain*. Max Niemeyer Verlag, Halle/Saale.
 Dubois, J. 1973. *Dictionnaire de linguistique*. Larousse, Paris.
 Glovacki-Bernardi, Z. 1986. O ustrojstvu nekih odnosa u nadrečeničnim cjelinama. *Jezik* 33, 3, 1986, 65-70.

- Godefroy, F. 1881. *Dictionnaire de l'ancienne langue française*. F. Vieweg, Paris.
- Greimas, A.-J. 1986. *Dictionnaire de l'ancien français*. Larousse, Paris.
- Lyons, J. 1977. *Semantics* (I). Cambridge University Press, Cambridge.
- Mounin, G. 1972. *Clefs pour la sémantique*. Seghers, Paris.
- Palmer, F. R. *Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge 1981.
- Picoche, J. 1971. *Nouveau dictionnaire étymologique du français*. Hachette-Tchou, Paris.
- Schogt, H. C. 1989. Le sens et la signification, in: *La linguistique*. P.U.F., Paris 1989-1, Vol. 25.
- Škiljan, D. *Pogled u lingvistiku*. Školska knjiga, Zagreb.
- Tobler, A., E. Lommatzsch. 1915. *Altfranzösisches Wörterbuch*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.
- Ullmann, S. 1969. *Précis de sémantique française*. A. Francke, Berne 1969.
- Vinja, V. 1975. De l'importance de la connaissance du référent dans la recherche étymologique: Les dénominations de l'orthagoriscus mola. *SRAZ* 39, 1975, 7-26.
- Vinja, V. 1978. Essai d'une approche structurale et étymologique des noms de céphalopodes. *SRAZ* XXIII (1-2), 1978, 303-335.
- Zink, G. 1987. *L'ancien français*. P.U.F., Paris.
- Wagner, R.-L. 1974. *L'ancien français*. Librairie Larousse, Paris.
- Wartburg, W. von. 1928. *Französisches etymologisches Wörterbuch*. Fritz Klopp Verlag, Bonn.

LA NOTE ÉTYMOLOGIQUE COMME LE SUPPORT POUR L'ANALYSE SÉMIQUE

Résumé

Dans cet exposé nous avons essayé de démontrer comment résoudre quelques problèmes concernant l'analyse sémantique du vocabulaire des valeurs morales dans le roman *Yvain* de Chrétien de Troyes.

Dans le cas où le contexte aurait été trop étroit et peu informatif pour mettre en évidence les sèmes par lesquels nous aurions pu distinguer le sens des lexèmes d'un même champ sémantique, nous avons utilisé la note étymologique comme le support pour l'analyse sémique.

C'est juste la note étymologique expliquant les changements sémantiques de chaque lexème qui nous a aidé de mettre en évidence les différences de sens des certains lexèmes du même champ sémantique dans le cas où le contexte ne l'aurait pas permis.